

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ KİTABXANALARIN İNFORMASIYALAŞDIRILMASI

İSMAYILOVA N.N.

BDU, Kitabxanaşünaslıq kafedrası, baş müəllim
n.musaeva@rambler.ru

Məqalədə cəmiyyətin informasiyalaşması və informasiya texnologiyalarının tətbiqinə imkan yaradan dövlət konsepsiyası və milli strategiya haqqında məlumat verilmiş, kitabxanaların informasiyalaşdırılması probleminin elmi tədqiqinin müasir vəziyyətini səciyyələndirmək üçün praktikada istifadə olunan anlayış və terminlər analiz edilmiş, kitabxanaların informasiyalaşdırılmasının tədqiqat istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, kitabxanaların informasiyalaşdırılması, mexanikləşmə, avtomatlaşdırma, kompüterləşdirmə və informasiyalaşdırma anlayışları, kitabxanaların informasiyalaşdırılması istiqamətləri

İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin yaradılması bilavasitə kommunikasiya sistemləri, informasiyanın alınması, işlənməsi və verilməsi prosesi ilə əlaqədar olduğundan, müasir cəmiyyətdə hər cür informasiyanı cəmiyyət üzvləri arasında yaymağı qarşısına məqsəd qoyan, informasiya resurslarını qoruyub saxlayan, onu əsrdən-əsrə, nəsilən-nəslə ötürməklə informasiya daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərən kitabxana sistemləri mühüm vəzifə daşıyır. Ona görə də müasir informasiya cəmiyyətində kitabxana işi ilə informasiya arasında çox sıx, qarşılıqlı əlaqələr meydana çıxıb formalaşmışdır ki, bunları bir-birindən ayrılıqda düşünmək hər iki sahənin ümumi inkişafına mane ola bilər.

İnformasiyalaşdırma - cəmiyyət üzvlərinin, dövlət idarə orqanlarının, cəmiyyətin bütün sosial strukturlarının, ictimai təşkilatların informasiya ehtiyaclarını formalaşdırmaq və ondan istifadə etmək əsasında informasiya tələbatını ödəmək üçün optimal şərait yaradan, həmçinin bu sahədə vətəndaşların hüququnu həyata keçirən, təşkil edən sosial-iqtisadi və elmi-texniki prosesdir.

İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyət işçi qüvvəsinin əksər hissəsinin informasiyanın, xüsusilə onun yüksək keyfiyyət səviyyəsi olan biliyin istehsalı, mühafizəsi, emalı və reallaşması ilə məşğul olan cəmiyyətdir.

2003-cü ilin dekabrında BMT və UNESCO-nun Cenevrədə keçirilən İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxış edərək, ölkəmizdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə

çevrildiyini, mütəxəssislərimizin informasiya və kompüter texnologiyaları üzrə müxtəlif layihələri həyata keçirdiklərini bildirmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən müxtəlif tarixlərdə təsdiq edilmiş fərman, sərəncam və dövlət proqramları cəmiyyətin informasiyalaşması və informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqinə imkan yaradan, habelə bölgələrdə geniş yayılmasını təmin edən mükəmməl fəaliyyət konsepsiyası və strategiyası olub.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 02 Aprel 2014-cü il tarixində imzaladığı "Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya"nı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Milli Strategiyanın əsas məqsədi ölkədə informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması, onun yaratdığı imkanlardan vətəndaşların, cəmiyyətin, dövlətin inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsi, ölkənin davamlı və dayanıqlı tərəqqisi, İKT-nin dövlət idarəçiliyində hərtərəfli tətbiqi, habelə sosial-iqtisadi və mədəni sahələrin inkişafına təkan verən iqtisadi sektor kimi inkişaf etdirilməsidir.

Milli Strategiyada milli kontentin zənginləşdirilməsinə xidmət edən internet resurslarının yaradılmasının dəstəklənməsi; Azərbaycan tarixi, vətənpərvərlik mövzuları, ədəbi və mədəni irs üzrə internet resurslarının (rəqəmli arxivlərin) yaradılması və inkişaf etdirilməsi; ümumi inkişaf, təhsil, səhiyyə və digər sahələr üzrə internet resurslarının, məlumat-axtarma sistemlərinin inkişaf etdirilməsi; milli-mədəni nailiyyətlərə, yerli xalqların və milli azlıqların adət-ənənələrinə həsr olunmuş elektron resursların yaradılması və inkişafı; kitabxana, arxiv və muzeylərdə İKT-nin tətbiqinin, elektron kitabxana şəbəkəsinin genişləndirilməsi; gələcək nəsillər naminə mədəni irsin qorunması və rəqəmləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi və s. məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur.

İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətə keçid prosesində Azərbaycan kitabxanalarının avtomatlaşdırılması vəziyyətini öyrənmək məqsədilə Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmi kitabxanası Açıq Cəmiyyət İnstitutu Yardım Fondunun dəstəyi ilə "Kitabxanalar - mədəni inteqrasiya ideyalarının daşıyıcılarıdır" layihəsi çərçivəsində respublika kitabxanaları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən sosioloji tədqiqat aparılmışdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində kifayət qədər maraqlı faktlar ortaya çıxmışdır. Belə ki, sosioloji sorğu materiallarına əsasən, respondentlərin böyük hissəsi hesab edir ki, kitabxanaların fəaliyyətinin prioritet istiqaməti ilk növbədə onların avtomatlaşdırılması olmalıdır. Burada maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, bu istiqamətdə bölgələrdə aparılan sorğunun faiz göstəricisi Bakıya nisbətən daha yüksəkdir. Məsələn, Bakıda və respublikanın digər bölgələrində bu göstərici 53.2 və 60% olduğu halda, bölgələrdə bu rəqəm 61.1 %-dir. Bu kontekstdə rəyi soruşulanların 57.9%-i yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqini

kitabxana fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən sayır. Kitabxanaların fəaliyyətinin strukturuna yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqini respublika təbəçiliyində olan şəhərlərdə respondentlərin 90.6%-i, kənd rayonlarında 74%-i, Bakıda 64.2%-i dəstəkləyir.

Prof. R.M.Əliquliyev informasiya cəmiyyəti dövründə kitabxana xidmətinin inkişafında avtomatlaşdırmanın əhəmiyyətini qeyd edir: "Avtomatlaşdırma proseslərinin inkişafı və yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi kitabxanaşünaslıq tədqiqatlarının aparılmasına müsbət təsir etmişdir. İnformasiya proseslərinin avtomatlaşdırılmış idarə olunması, çoxşaxəli beynəlxalq standartlara cavab verən verilənlər bazasının təşkili, emal nəticəsində alınan informasiya məhsulunun keyfiyyət, etibarlılıq elementlərinin artırılması, istifadəçilərlə lokal və məsafədən işin təşkili və s. kitabxana işinin modernləşdirilməsinə xidmət edir".

Kitabxanalar, informasiya mərkəzləri kommunikasiyanın texniki vasitələri ilə birlikdə ölkənin informasiya infrastrukturunun əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən təsadüfi deyil ki, cəmiyyətin informasiyalaşma səviyyəsi kitabxana-informasiya işinin inkişaf səviyyəsindən xeyli asılıdır. Bu iş ənənəvi kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsini və avtomatlaşdırılmasını, daha dəqiq desək, informasiyalaşdırılmasını tələb edir.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması probleminin elmi tədqiqinin müasir vəziyyətini səciyyələndirmək üçün praktikada istifadə olunan anlayış və terminləri, tədqiqat istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, eləcə də bu problemlər üzrə əsas tədqiqatları analiz etmək vacibdir. "Americana" ensiklopediyası "avtomatlaşdırma" terminini istehsal prosesi zamanı elektron kompüter və ya müvafiq avadanlıqları tətbiq etməklə istehsal olunan əşyanın kəmiyyət və keyfiyyətinin nizamlanması və koordinasiyası üçün davam edən əməliyyat kimi şərh edir. 1995-ci ildə Moskva şəhərində nəşr olunmuş "Kitabxana elmləri və əlaqədar bilik sahələri üzrə terminoloji lüğət"də "kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması" anlayışının tərifi belə verilir: "Kitabxana proseslərinin yerinə yetirilməsi üçün müasir hesablama texnikası vasitələrinin tətbiqi; maşınların köməyi ilə kitabxana işçilərinin əməyinin məhsuldarlığının artırılmasına yönəlməmiş tədbirlər sistemi". Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində "avtomatlaşdırma" termininə "İstehsal prosesində avtomatlar tətbiq etmək, bu prosesi ... istehsalatı mexanikləşdirmək və avtomatlaşdırmaq yolu ilə həyata keçirmək" kimi tərif verilir. Bu təriflərdə iki məqam önəm kəsb edir: birincisi – hesablama texnikasının tətbiqi, ikincisi - əmək məhsuldarlığının artırılması. Beləliklə, müəyyən etmə tətbiq edilən vasitələrə (hesablama texnikası) və avtomatlaşdırmanın məqsədinə əsaslanır.

M.Kuznetsov Y.Şrayberq və F.Voroyskinin "Rusiyanın avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri: vəziyyəti, seçimi, tətbiqi, inkişafı" kitabına yazdığı girişdə "avtomatlaşdırma" terminini iş praktikasına

kompüterlərin və onlarla əlaqədar digər qurğuların tətbiq olunması kimi izah edir, burada o, avtomatlaşdırma və kompüterləşdirmə terminlərini sinonim anlayışlar kimi verir. Y.Şrayberq və F.Voroyski adı çəkilən kitabda "avtomatlaşdırma" deyərək informasiyanın toplanması, dəyişdirilməsi, ötürülməsi və istifadəsi prosesləri zamanı insanı əl əməyi əməliyyatlarından tam və ya qismən azad edən qram-texniki vasitələrin, iqtisadi-riyazi metodların və idarəetmə sistemlərinin tətbiqini nəzərdə tuturlar. Bu prosesin məqsədi əmək və xidmətlərin məhsuldarlığının və effektivliyinin artırılması, çox zəhmət tələb edən monoton əməliyyatların aradan qaldırılmasıdır.

Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor A.Xələfov və dos. A.Qurbanov da həmmüəllifi olduqları dərslikdə rus mütəxəssisləri ilə həmfikir olub kompüterləşdirmənin avtomatlaşdırmanın tərkib hissəsi olduğunu qeyd edirlər: "Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi bəzi şəxslərin hesab etdiyi kimi, kitabxanaların kompüter texnikası ilə təchiz olunması və bu qiymətli avadanlıqlardan yalnız kargüzarlıq fəaliyyətində və internet xidmətində istifadə etmək üçün istifadə olunması deyil. Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının tərkib hissəsi olub, kitabxanalarda yerinə yetirilən mürəkkəb, bir-biri ilə əlaqəli texnoloji proseslərin informasiya-telekommunikasiya texnologiyaları əsasında avtomatlaşdırılmasıdır".

Bir sıra digər mənbələr "avtomatlaşdırma" terminini daha geniş mənada şərh edirlər. Məsələn, Ə.Rüstəmov və E.Hüseynov "İnformatika" adlı izahlı terminlər lüğətində "avtomatlaşdırma" termininə "İstehsal, idarəetmə və digər proseslərdə avtomatik qurğuların, sistemlərin və s. tətbiqi ilə enerjinin, materialların və informasiyanın qəbul edilməsi, işlənməsi, verilməsinin icrası, həmçinin insanın istehsal prosesində bilavasitə iştirakını aradan qaldıran texniki vasitələri və metodları öyrənən elm və texnika sahəsi kimi" tərif verilir. "Əcnəbi sözlər lüğəti"ndə "avtomatlaşdırma" adı altında "insanı istehsal prosesində birbaşa iştirakdan tam və ya qismən azad etmək məqsədilə texniki vasitələrin və idarəetmə sistemlərinin tətbiqi", "kompüterləşdirmə" deyərək isə kompüterlərlə təchizat nəzərdə tutulur. Bu təyinlərdə "avtomatlaşdırma" zamanla "mexanikləşdirmə" - "əl əməyinin maşınla əvəzlənməsi" kimi başa düşülür. Eyni zamanda idarəetmə sistemlərinin və ya avtomatik cihazların tətbiqi də qeyd olunur.

"Britannica" ensiklopediyası mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma arasındakı fərqi belə izah edir: "Mexanikləşdirmə" dedikdə, əl əməyinin maşınlarla sadə əvəzlənməsi, "avtomatlaşdırma" isə maşınların özünüidarə edən sistemlərə inteqrasiyasıdır. Avtomatlaşdırma tətbiq olunduğu sahələri kökündən dəyişdirir, inqilab yaradır.

Kitabxana fəaliyyətinin mexanikləşdirilməsinin tarixinə nəzər saldıqda, aydın olur ki, kitabxanaların iş təcrübəsində daima texniki vasitələr tətbiq olunmuşdur. Lakin biz bu tədqiqatda texniki vasitələrin tətbiqinə toxunmadan "avtomatlaşdırma" termininə "istehsal prosesi zamanı elektron kompüter və ya müvafiq avadanlıqları tətbiq etməklə istehsal olunan əşyanın cəmiyyət və keyfiyyətinin nizamlanması və koordinasiyası üçün davamlı əməliyyat" kimi tərif verilməsini qəbul edərək "avtomatlaşdırma" və "kompüterləşdirmə" terminlərinə sinonim kimi yanaşıyıq.

"Kitabxanalarda avtomatlaşdırma" dərslində L.Alyoşin kitabxanalarda yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı terminlərin qeyri-müəyyən olduğunu vurğulayaraq, daha bir anlayışı – "kompünikasiya" anlayışını təhlil edir. Ötən əsrin 90-cı illərinin ortasında amerikalı mütəxəssislərdən sonra bu termin Moskva Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanaşünaslıq kafedrasında tətbiq edilməyə başlandı. Bu termin konkret istehsalat problemlərinin həlli üçün kompüterləşdirmə və telekommunikasiya vasitələrinin tətbiqini nəzərdə tutur. Lakin bu termin geniş vüsət ala bilməmiş, "informasiyalaşma" termini daha geniş istifadə edilməyə başlandı.

"İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda "informasiyalaşdırma" termininə "informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması, təqdim edilməsi, istifadə olunması əsasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının, təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatların, vətəndaşların informasiya tələbatlarının və bu sahədəki hüquqlarının təmin edilməsinin optimal şəraitinin yaradılması üçün təşkilati, sosial-iqtisadi və elmi-texniki proses" tərifli verilir.

Beləliklə, daha geniş yayılan "informasiyalaşma" termininin tətbiqi "avtomatlaşma" və "kompüterləşmə" terminlərinə paralel işlənərək hesablama texnikasının, həmçinin kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana işinə tətbiqini nəzərdə tuturdu. Tədqiqatlarda informasiyalaşdırmanı müasir hesablama və kommunikasiya texnikasının tətbiqi əsasında qurulmuş informasiya sistemləri, şəbəkələri, resursları və informasiya texnologiyalarının yaradılması, inkişafı və istifadəsi əsasında vətəndaşların və cəmiyyətin informasiyaya olan tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirilmiş qarşılıqlı əlaqəli təşkilati, hüquqi, siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-texniki, istehsalat proseslərinin toplusu kimi müəyyən edirlər. Əksər hallarda kitabxanaçıların və oxucuların əməyinin keyfiyyətini və effektivliyini artıran yeni texnologiyalara və elementlərə "informasiyalaşma" adını verirlər. Məsələn, T.Veliçko və Y. Şrayberq hesab edirlər ki, "... mərhələli şəkildə kitabxanaları adi işdən məhrum edən və oxuculara informasiyanın axtarışında effektiv və rahat servis yaradan avtomatlaşdırma informasiyalaşmanın komponentlərindən biridir".

Burada vurğulanır ki, avtomatlaşdırma informasiyalaşmanın bir hissəsidir və onun məqsədlərinə üstünlük verilir.

Prof.A.A.Xələfov qeyd edir ki, "cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesini yüksək səviyyədə təşkil etmək üçün bu işi ilk olaraq kitabxanalardan başlamaq lazımdır. Daha doğrusu, informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin mahiyyəti və xüsusiyyətləri ilə öləri tanışlıq belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, bu cəmiyyət informasiyanın ən mühüm daşıyıcısı olan kitab və kitabxanalarla keçinə bilməz. Kitabxana informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin əsas atributlarından biri, informasiya müəssisələrinin ən mühüm vasitəsidir. Kitabxanalar informasiyalaşdırılmış cəmiyyət üçün əsas müəssisə olduğu kimi, müasir kitabxanalar da informasiya texnologiyaları olmadan keçinə bilməz".

Beləliklə, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesi cəmiyyətin hər bir üzvünə öz tələbatına uyğun informasiya almaq imkanı verir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması anlayışı avtomatlaşdırma nisbətən daha geniş anlayışdır. Belə ki, bu gün texniki vasitələr deyil, sosial-texniki prosesin məqsəd və mahiyyəti daha önəmlidir. Avtomatlaşdırma isə informasiyalaşdırma prosesinin bir hissəsidir, onun texniki bazasıdır.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinə 1936-cı ildə ABŞ-ın Texas Universitetində başlanılsa da, rəsmi olaraq bu prosesə II Dünya müharibəsindən sonra başlanıldığı qəbul edilir. Bu dövr ərzində kitabxanalarda kompüterlərin təcrübə olaraq tətbiqi prosesi baş vermişdir. Bu dövrdə texniki qurğular əsasən milli və universitet kitabxanalarında tətbiq olunurdu. Kompüter texnologiyaları kompleksləşdirmə, kataloqlaşdırma, oxucu qeydiyyatı və kitab dövriyyəsinin təşkilində istifadə olunurdu.

Böyük Britaniyada kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi Kampen və Vest Saksen İctimai kitabxanalarında, Nyukasl və Souzhempton universitetlərinin kitabxanalarında başlanmışdır. Amma bu prosesin sürətlə aparılması üçün texniki təchizatın çatışmayan cəhətləri vardı.

1. Kompüterlər kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi üçün qeyri-qənaətbəxş idi;
2. Kitabxanaçıların kompüter savadının olmaması kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsinə tam cavab vermirdi;
3. Kompüter avadanlıqları kitabxanaların tələblərinə uyğun deyildi;
4. Həmin dövr insanları elə düşündürdülər ki, kitabxanaların avtomatlaşdırılması üçün həyata keçirilən bütün iş haqqında məlumat eyni zamanda işçilərin informasiya bazasında öz əksini tapmalı idi.

1950-ci illərdə Amerikada Luhn tərəfindən kompüter vasitəsilə elmlərin təsnifat indeksləri yaradıldı. Bu dövrdə kitabxana işində kompüterlərin proqram təminatının tətbiqi məhdud xarakter daşıyırdı. 1960-cı ildən başlayaraq kitabxanaların avtomatlaşdırılmasında proqram paketlərinin

tətbiqi genişlənməyə başladı. Bu dövrdən başlayaraq yalnız kitabxana işində deyil, eyni zamanda nəşriyyat fəaliyyətində də kompüterlərin proqram təminatı tətbiq edilməyə başladı. 1960-cı ilin aprel ayında Amerikan Kimya Cəmiyyəti kompüter vasitəsilə "Kimya məqalələri"ni nəşr etdi.

1960-1970-ci illər kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının yerli sistemlərin yaradılması mərhələsidir. Bu dövr informasiya axtarışını həyata keçirmək üçün rəqəmsal kompüterlərin kitabxana işinə tətbiqi ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə kitabxanaçı mütəxəssislər kompüterləri kitabxana əməliyyatlarının idarə olunmasında əsas alətə çevirə bilmişdilər. Bu proses akademik kitabxanalarda, xüsusi və ictimai kitabxanalarda həyata keçirilirdi. Bu dövrdə əsas diqqət informasiyaya əlçatılığın təmin olunmasına, kitabxana fondunun kataloqlaşdırılmasına, kitab dövriyyəsinin həyata keçirilməsi proseslərinə yönəldilmişdir. Bu dövrdə ABŞ-da OPAC-in (Online Public Access Catalogue) təcübəyə tətbiqi prosesi başladı. 1963-cü ildə Gilbert ABŞ Konqres Kitabxanasının kompüterləşdirilməsi prosesinin başlaması ilə bağlı hesabat hazırlamışdır ki, bu da məşinləoxunan yazı formatı MARC-ın yaradılması ilə izah edilir. MARC formatı 1966-cı ildə avtomatlaşdırmanın standartlaşdırılması prosesini həyata keçirmək məqsədilə yaradılmışdır.

MARC Amerikan kataloqlaşdırma qaydalarına uyğun olaraq bibliografik təsvirin sahə və elementlərinin rəqəm formasına keçirilməsi üçün metodiki və texnoloji qaydalardan ibarət idi. MARC tarixən ilk dəfə ancaq Konqres Kitabxanasına daxil olan cari ədəbiyyatın bibliografik təsvirləri məşinləoxunan formaya keçirir və poçt vasitəsilə digər ölkələrə göndərilirdi. Həmin ölkədəki kitabxanalar alınmış maqnit lentləri əsasında özlərinin bibliografik məlumat bazalarını yaradırdılar. 70-ci illərin sonlarına qədərki dövrdə MARC formatının bir sıra ölkələrdə milli formatları yaradıldı. Bunlardan ilk növbədə Kanada (CANMARC), İngiltərə (UKMARC) və digərlərini göstərmək olar. Milli bibliografik yazı formatları əlaqədar ölkənin kataloqlaşdırma qaydalarına uyğunlaşdırılır və onların konkret istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. MARC əsasında bibliografik yazıların bazasında digər ölkələrin iri kitabxanaları maqnit lentlərində elektron kataloq massivi yaratmışlar. Bunların da əsasında bibliografik məlumat bazaları təşkil edilmişdir. Maraqlıdır ki, ilk dəfə MARC formatının ABŞ-da yaradılmasına baxmayaraq, ABŞ kitabxanaları üçün elektron kataloqlaşdırmanın milli formatı (USMARC) 70-ci illərin ortalarında yaradılmağa başlanmışdır. 70-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da və bir sıra Avropa ölkələrində fərdi kompüterlərin telerabitə vasitələrinin disk texnologiyasının yaradılması ilə əlaqədar olaraq MARC-ın şəbəkə versiyası yaradılmağa başladı. Konqres Kitabxanasında bu istiqamətdə təsnifat və predmet rubrikatoru yaradıldı. Yeni texnika və texnologiyalara uyğun olaraq MARC-ın yeni versiyaları işləndi. Bunlardan MARC I, MARC II, MARC III və MARC IV variantları qısa vaxt ərzində bir-

birini əvəz etməyə başladı. Böyük tutumlu maqnit disklərin, optik disklərin yaradılması ilə əlaqədar olaraq MARC-ın yeni formatı strukturu işləndi. Burada ikili say sistemi mükəmməl formada tətbiq edilməyə başladı. İnternetin özək mərkəzlərinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq bibliografik informasiyaların uzaq məsafədən ötürülməsi və axtarışı üçün geniş texniki və texnoloji imkanlar yaradıldı. Lakin MARC formatı ilə milli kataloqlaşdırma kataloqları arasında quruluş etibarını ilə ziddiyyətlər olduğuna görə vasitəçi və yaxud keçid formatının yaradılmasına ehtiyac yarandı. Bununla əlaqədar olaraq UNIMARC, yəni universal MARC işlənilib hazırlandı. Hazırda bu format milli formatlarla MARC formatının uyğunlaşdırılması üçün aralıq, keçid formatı rolunu oynayır. Bu məqsədlə UNIMARC-ın 9-cu bloku, yəni milli uyğunluq formatı işləndi. XX əsrin 70-ci illərinin sonlarında elektron kataloqlaşdırma texnologiyasını tətbiq edən iri dünya kitabxanalarında kartoçka kataloqu ləğv edildi, online rejimli kataloqlar yaradıldı.

1970-ci ildən başlayaraq kitabxanaların avtomatlaşdırılması sahəsində irəliləyiş müşahidə olunmağa başladı. Bu dövrdən başlayaraq kitabxanalarda online sistemlər və toplu sistemlər meydana gəlməyə başladı. Artıq maqnit dayıscılarda və floppy disklərdə sənədlər kitabxana fondunun əsas hissəsini təşkil edirdi. Bu dövrdə informasiyaya əlçatılıq verilənlər bazaları ilə təmin olunurdu. Mikrokompyuterlər kitabxanalarda istifadə olunmağa başladı. Bu dövr kitabxanalarda internet şəbəkəsi və lokal şəbəkələr qurulması prosesi ilə xarakterizə olunur. Bütün kitabxana prosesləri dövrün tələblərinə inteqrasiya edilirdi.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha zəif sürətlə baş vermişdir.

Nigeriyada kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi inkişaf etmiş ölkələrdə bu prosesin gedişi ilə müqayisə belə edilmir. Nigeriyada kitabxanaların avtomatlaşdırılmasına 80-ci illərdə ali məktəb kitabxanalarında başlanmışdır. Avtomatlaşdırma bütün kitabxana proseslərini əhatə etməmiş, yalnız oxuculara xidmət prosesində tətbiq edilmişdir. Amma Nigeriyada kitabxanaların avtomatlaşdırılması rəsmi olaraq 1975-ci ildə İbadan Universitetinin kitabxanasının yaradılması ilə başlanmışdır. Lakin bəzi mütəxəssislərin iddiasına görə, Nigeriyada bu proses 1990-cı ildə Laqos Universitetində, Ahmadu Bello Universitetində başlanmışdır. Onların iddiasına görə Nigeriyada "know how" texnologiyasının çatışmaması 1970-1980-ci illərdə kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsinə imkan vermədi. Nigeriyada kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının üstünlüyü özündə işçi heyətin idarə olunmasını və informasiya sistemlərinin ciddi yoxlanmasını ehtiva edir. Avtomatlaşdırma kitablara, konfrans materiallarına, bukletlərə, dövlət nəşrlərinə, audiovizual materiallara və verilənlər bazasına çıxışı təmin edir.

Nigeriyadan fərqli olaraq, kitabxana işinin bugünkü vəziyyətinə diqqət yetirdikdə, məlum olur ki, Hindistanda kitabxanaların avtomatlaşdırılması daha sürətlə getmişdir. Hindistanlı müəlliflər tərəfindən kitabxanaların avtomatlaşdırılmasına, elektron kitabxanaların və elektron kataloqun öyrənilməsinə dair keyli sayda elmi tədqiqat aparılmış və kitab nəşr edilmişdir. Hindistanda kompüter sistemlərinin quraşdırılması prosesi 1955-ci ildə Kəltüttədə Hindistan Statistik İnstitutunda həyata keçirilmişdir. Kitabxanaların avtomatlaşdırılmasına Kampur və Bombeydə 1960-cı ildə kitabxana xidməti prosesində perfokartların istifadəsi ilə başlanmışdır.

1964-cü ildə sənədləşdirmə prosesində təcrübə olaraq İNSDOC sistemi tətbiq olunmağa başladı. İNSDOC sistemi Raizada tərəfindən kitab kolleksiyasının rəqəmsallaşdırılması üçün yaradılmışdı. İNSDOC proqramı Fortran 11.D. proqramlaşdırma dilində yazılmışdı. Təcrübə proqramı 3 mərhələdə həyata keçirilirdi: 1. Toplama; 2. Axtarış; 3. Təqdimat.

Kampur Kitabxanasının avtomatlaşdırılmasında IBM 1620 Model 1 kompüterlərindən istifadə olunurdu. Bu proses seriyalı nəşrlərin toplu kataloqunun yaradılması ilə həyata keçirilirdi.

Digər təcrübə İNSDOC sistemi vasitəsilə Hindistan elm adamlarının və dissertasiyaların analizinin həyata keçirilməsidir. 1969-cu ildə Delfi İqtisad Məktəbində toplu kataloqun yaradılması məqsədilə inteqrasiyalaşdırılmış proqram olan MySore (hal-hazırda Karnataka) istifadə olunmağa başlandı. 1978-ci ildə Madrasda Nissat layihəsi kimi İNSDOC sistemi SDI sistemi ilə birləşdirildi və CAN/SDI texnologiyaları vasitəsilə İNSPEC verilənlər bazası yaradıldı.

SSRİ-də kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi MARC formatlarının tətbiqi ilə xarakterizə olunur. SSRİ-də avtomatlaşdırılmış elmi-texniki informasiya mərkəzlərinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq 80-ci illərin əvvəllərindən USMARC-la müəyyən qədər uyğunluq təşkil edən kommunikativ formatlar yaradıldı. Həmin formatlara dövlət standartları işlədilib təsdiq edildi. Bunlar QOST 7.14.76. (Bibliografik yazının fiziki strukturu), QOST 7.19.76 (Bibliografik yazının semantik elementləri) dövlət standartları idi. Həmin standartlar əsasında ümumittifaq səviyyəli informasiya institutları bibliografik yazıların mübadilə formatlarını hazırlayı və cari informasiyaları bu formatlar əsasında bir-biri ilə mübadilə edirdilər. Lakin kommunikativ formatlar ancaq bibliografik yazıların informasiya mərkəzləri arasında mübadiləsi üçün hazırlandığından, kitabxanalarda kataloqlaşdırma qaydalarına uyğun gəlmirdi. Buna görə də həmin formatlar əsasında kitabxanalar üçün işçi format yaratmağa ehtiyac duyulurdu. SSRİ Dövlət Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanası bu problemləri həll etmək təşəbbüsündə bulundu. Lakin o dövr üçün lazımi texnika və metodologiya olmadığından, deyilən problemin həlli yarımçıq qaldı.

İnternet şəbəkəsinin yaranmasından sonra informasiya xidmətinin təşkilində yeni mərhələ başlandı. Bu gün internet şəbəkəsi ən mühüm telekommunikasiya vasitəsi hesab olunur. Onun təsiri elmin, təhsilin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü göstərir. Belə ki, İnternet şəbəkəsi istənilən məlumatın dərhal dərc olunmasına imkan yaradır, əvvəllər əldə edilməsi qeyri-mümkün olan həcmdə informasiyanın işlənilməsinə və analizini təmin edir. Kompüter texnologiyaları əsasında yaranan qlobal şəbəkə vasitəsilə məlumatın operativ şəkildə ötürülməsi və yayılması həyata keçirilir.

Kitabxana əməliyyatlarının ənənəvi texnologiyasına görə, kitabxana işçisinin oxucu ilə şəxssən birbaşa əlaqəsi labüd idi. Çünki oxucu kitabxanaya gələrək ona lazım olan informasiya daşıyıcısını: kitab, jurnal, qəzet və s. götürərək istifadə etməli idi. Hətta həmin informasiya daşıyıcısı evə verilmədikdə belə, yenə kitabxanaya getmək lazım gəlirdi. Lazımi məlumatın əldə edilməsi üçün bir çox hallarda kitabxanalararası abonementdən (KAA) istifadə olunurdu. Bu isə bir növ məhsulun istehlakçıya poçt vasitəsilə çatdırılmasına bənzəyirdi.

1970-80-ci illərdə kompüter verilənlər bazasının genişlənməsi kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına və idarə olunmasına səbəb oldu. Kataloq kartoçkalarının verilənlər bazası ilə əvəz olunması kağız üzərində həyata keçirilən bir çox prosesləri sıradan çıxartdı.

Hal-hazırda dünyada 8000-ə qədər nəhəng informasiya korporasiyası fəaliyyət göstərir. 1975-ci ildən 2011-ci ilə qədər verilənlər bazalarının sayı 70 dəfə, həcmi isə 300 dəfə artmışdır. Dünya verilənlər bazaları arasında Amerikanın payı 64%, Qərbi Avropanın 27%, Avstraliyanın 3%, Asiyanın 4%, Cənubi Amerika və Şərqi Avropanın 2% olduğu halda, Afrikanın heç bir payı yoxdur.

Avtomatlaşdırmanın uğurla nəticələnməsi ilk növbədə görülməli işlərin düzgün təşkilindən çox asılıdır. Hələ 1971-ci ildə kitabxana informasiya sahəsində dünyada aparıcı mütəxəssislərdən hesab olunan X.X.Bernşteyn kitabxanaların avtomatlaşdırılması üçün prinsiplər irəli sürmüşdür. ABŞ, Kanada və Qərbi Avropa ölkələrində kitabxanaların kompüterləşdirilməsi təcrübəsinə əsaslanaraq kitabxanaların kompüterləşdirilməsi üçün aşağıdakı baza prinsipləri qeyd etmək olar:

1. Kitabxananın kompüterləşdirilməsi ayrı-ayrı şəxslərin təşəbbüsü əsasında deyil, cəmiyyətin sosial sifahişi əsasında yerinə yetirilməlidir.

2. Kompüterləşdirmə kompleks şəkildə və informasiyanın, kompüter-telekommunikasiya avadanlıqlarının və proqram məhsullarının tez "köhnəlməsi" səbəbindən sürətlə aparılmalıdır. Bunun üçün müvafiq maddi və insan resursları cəlb edilməlidir.

3. Kompüterləşdirməyə başlamazdan əvvəl geniş maariflənmə işi aparılmalı, kompüterləşmənin zəruriliyi əsaslandırılmalıdır. Bununla kompüterləşmədən əvvəl kitabxanada müşahidə olunan psixoloji baryer aradan götürülməlidir.

4. Kitabxananın kompüterləşdirilməsinə kitabxananın Texniki sənədinin hazırlanmasından başlanılmalıdır. Texniki sənəddə kitabxananın kompüterləşdirilməsinin hansı zərurətdən yarandığı əsaslandırılmalı və bu kompüterləşdirmədən nə gözlənilirdiyi öz əksini tapmalıdır. Bu sənəddə kitabxana haqqında tam məlumat: strukturu, idarə olunması, kadr potensialı, fondu, oxucu kontingenti, xidmət növləri, texniki və informasiya təchizatı, maliyyə mənbələri, kitabxanalararası və beynəlxalq kitabxana təşkilatları ilə əlaqələri, statistik göstəriciləri, avtomatlaşdırmanın məqsədi və əhəmiyyəti, kitabxananın texniki-informasiya tələbatı əksini tapmalıdır.

5. Texniki sənəd əsasında Kitabxananın kompüterləşdirilməsi layihəsi hazırlanmalıdır. Kitabxananın kompüterləşdirilməsi layihəsi kompüter-informasiya texnologiyası mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanır. Layihədə mütləq 2 vacib komponent-kompüterləşdirmənin *Texniki və proqram təminatı* xüsusi bölmələrdə öz əksini tapmalıdır. Layihənin *Texniki təminat* bölməsində kitabxananın kompüterləşdirilməsi üçün zəruri olan texniki qurğular və vasitələrə: kompüter, şəbəkə-kommunikasiya, elektrik, mühafizə və s. avadanlıqlarına, rabitə xətləri və kanallarına tələbat şərh olunmalı və əsaslandırılmalıdır. Layihənin *Proqram təminatı* bölməsində istifadə olunacaq proqram təminatı, onun funksiyaları şərh olunmalıdır. Proqram təminatının seçilməsi üçün kompüter-informasiya texnologiyası bazarında mövcud proqram təminatı təhlil olunmalı və onun içərisindən ən optimalı seçilməlidir.

6. Maliyyə-smeta sənədlərinin hazırlanması.

7. Layihə qabağı işlərin görülməsi. Bu, maliyyə vəsaitinin ayrılmasını, avadanlıqların alınmasını və texniki quraşdırma işlərinin görülməsini, müvafiq kadrların hazırlanmasını nəzərdə tutur.

8. Layihənin yerinə yetirilməsi. Layihənin yerinə yetirilməsi böyük zəhmət, xərc və müəyyən vaxt tələb etdiyindən, ilk öncə istiqamətlər seçilməlidir. Kompüterləşmənin əsas məqsədi oxucuların informasiya tələbatını coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq, operativ və tam ödəmək olduğundan, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində kitabxanaların informasiyalaşdırılması təcrübəsinə əsaslanaraq prioritet istiqamət olaraq aşağıdakıları qəbul etmək olar:

1. Kitabxanaların ənənəvi texnoloji proseslərinin - kataloqlaşdırma, komplektləşdirmə, abonoment və s. kompüterləşdirilməsi;
2. Elektron kataloqun yaradılması;
3. Kitabxanalarda elektron sənəd mübadiləsi (göndərişi) xidmətinin təşkil edilməsi;

4. Elektron kitabxanaların yaradılması;
5. Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya // "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, 2014, 2 aprel*
2. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Cenevrədə keçirilən İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitində çıxışı // "Azərbaycan" qəz., 2003, 11 dekabr*
3. *Алешин Л. И. Автоматизация в библиотеке. В 2-х ч. М., 2001. ч. 1, с. 13*
4. *Алешин Л. И. Телекоммуникационные технологии для библиотеки: учебно-методическое пособие / Москва: Лутера, 2009. 343 с.*
5. *Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı: Azərnaşr, 2011, 307 s.*
6. *Xələfov A.A. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasında kitabxanaların vəzifələri // "Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya" elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2005, № 2, s. 5-10*
7. *Xələfov A.A. İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana işi // Bakı Universiteti Xəbərləri, 2004, № 3, s. 316-327*
8. *Xələfov A.A. İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // "Respublika" qəzeti, Bakı, 2002, 17 aprel*
9. *İsmayılova N.N. Kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri // "Kitabxanaşünaslıq və informasiya" elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2010, № 3, s. 76-82*
10. *İsmayılova N.N. İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana işinin yeni formaları // "Müasir informasiya məkanı və kitabxanalar" Ümumrespublika elmi-praktiki konfransının materialları. Bakı: AMEA MEK, 2011, s. 203-208*

**ИНФОРМАТИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕК В УСЛОВИЯХ
ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА****ИСМАЙЛОВА Н.Н.****РЕЗЮМЕ**

В статье предоставлена информация о государственной концепции и национальной стратегии, способствующих информатизации общества и применению информационных технологий. В статье проанализированы понятия и термины, которые используются в практике описания нынешнего состояния научных исследований проблемы информатизации библиотек, а также определены исследовательские направления информатизации библиотек.

Ключевые слова: информационное общество, информатизация библиотек, понятия механизации, автоматизации, компьютеризации и информатизации, направления информатизации библиотек.

LIBRARY INFORMATIZATION IN INFORMATION SOCIETY**ISMAYILOVA N.N.****SUMMARY**

The article covers concept of the state and national strategy that enable informatization of the society and use of information technologies, analyzes concepts and terms used in practice to characterize the current state of the scientific study of library informatization problem and determines research directions of library informatization.

Key words: information society, library informatization, mechanization, automation, computerization and information concepts, directions of library informatization.